

UDK 27-47+37.017.93"01/07"

Primljeno: 14. 10. 2016.

Prihvaćeno: 18. 12. 2017.

Pregledni članak

NEKE ODREDNICE ANTIČKOGA I RANOKRŠĆANSKOGA ODGOJA I OBRAZOVANJA

Marko PRANJIĆ

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu

Borongajska cesta 83d, 10 000 Zagreb

mpranjic@hrstud.hr

Sažetak

Ranokršćanski odgoj i obrazovanje još uvijek nisu postali predmetom zanimanja među hrvatskim pedagogima pa bi ovaj prilog htio biti poticajem da se ne zanemaruje i ne zaobilazi nešto što je dio europskoga civilizacijskog kruga koji svoje korijene vuče kako iz antičkoga grčko-rimskog tako i ranokršćanskog promišljanja odgoja i obrazovanja što će se potom reflektirati na pojedine jezičnim idiomom objedinjene odgojno-obrazovne sadržaje unutar pojedinih pratećih kultura. Budući da je područje istraživanja vrlo široko i zapravo neprimjereno za jedan časopisni prilog ako bi ga se željelo iscrpno obraditi, nastojali smo ga maksimalno reducirati sažimajući u uvodu središnje antičke odgojno-obrazovne ideje i prakse te spomenuvši pritom i glavne »udžbenike«. Potom se prelazi na znakovit primjer oličenja toga djelovanja, a to je Auzonijev primjer, a onda i prvo negodovanje s obzirom na kršćansko držanje naspram naslijeđenoga. Kao objekt kršćanskog negodovanja naveden je Julijanov edikt, koji je bio povodom prijetnje ali i stvaranja vlastitih kršćanskih odgojno-obrazovnih sadržaja i na njima zasnovane odgojno-obrazovne prakse elaborirajući pojedinačne ideje iz djela sv. Bazilija, sv. Grgura Nisenskog, sv. Augustina kao i pape sv. Grgura Velikoga, ostavljajući ovaj put po strani i neke druge važne autore koje smo obradili u svojim prethodnim radovima. Na kraju je riječ i o odnosu prema »pedagoškim mjerama« u ranom kršćanstvu. Sve to omogućava iščitavanje kontinuiteta ali i diskontinuiteta vezano za tu toliko znakovitu društvenu i kulturnu djelatnost unutar pojedinih povijesnih razdoblja kao i svakoga pojedinačnog naroda. Koristili smo se metodičkim postupkom detektiranja ključnih ideja u reprezentativnim izvorima, a onda i kompariranja naslijeđenoga s onim novonastalim, ukazujući na specifičnosti jednoga i drugoga kao i pomake koji su se pritom događali.

Ključne riječi: antički grčko-rimski i ranokršćanski odgoj i obrazovanje, Auzonije, Julijan, Bazilije, Grgur Nisenski, Augustin, papa Grgur Veliki.

Uvod

U I. stoljeću, a i početkom II. stoljeća poslije Krista u području Mediterana temeljne odrednice odgojno-obrazovnog sustava uglavnom su već bile definirane i dobro izbalansirane za oba tada kulturna etnosa toga podneblja – grčki i rimski. Na razini osnovnoškolskog obrazovanja učilo se čitanje i pisanje kao i ponešto aritmetike, pri čemu se koristilo metodičkim postupkom koji je iza sebe imao stoljetnu grčko-rimsku tradiciju. Odgoj i obrazovanje u najvećem dijelu su se događali u obiteljskom domu, a manje u nečemu što bismo zvali javnim školskim prostorom. Većina đaka nije išla iznad te razine školovanja, a oni koji su imali priliku za to bili su više usredotočeni na literarno obrazovanje, možda bolje rečeno, na neku vrst kritičnijeg odnosa prema literaturi, za što je uglavnom bio nadležan gramatik, tj. viša razina učitelja. Popis glavnih »udžbenika« kojima se pritom služilo pripadao je svijetu književnosti: Homer¹, Hesiod², Euripid³, Menandar⁴, koje su vremenom zamijenili Aristofan⁵ i Demosten⁶ s grčke strane, a s rimske (latinske) Vergilije⁷, Terencije⁸, Ciceron⁹ i Salustije¹⁰. Učenici koji su nakon toga nastavljali svoje obrazovanje odlazili su

¹ Homer (grč. Ὅμηρος) je bio grčki pjesnik za kojeg se ne zna točno kada je živio, a pretpostavlja se da bi to bilo u VIII./VII. st. pr. Kr. Tradicionalno mu se pripisuje autorstvo epskih spjevova *Ilijade* i *Odiseje*. Za kratke informacije o pojedinim autorima u bilješkama uglavnom ćemo se služiti ovim izvorom: Mario LAENG (ur.), *Enciclopedia pedagogica*, I–VI, Brescia, 1989. – 1994. (dalje: EP). Ovdje usp. EP, V, 8441.

² Hesiod (grč. Ἡσίοδος) je bio grčki pjesnik za kojeg se misli da je živio između 750. i 650. godine pr. Kr., relativno blizu Homerovu vremenu. Usp. EP, III, 4446.

³ Euripid (grč. Εὐριπίδης) je bio starogrčki dramatičar (480. – 405.) kojeg se držalo jednim od trojice velikih grčkih dramatičara poput Eshila, Sofokla i Euripida. Usp. EP, III, 4779.

⁴ Meandar (grč. Μένανδρος), starogrčki komediograf (oko 342./341. – oko 291.), napisao je više od sto komedija od kojih je samo jedna potpuno sačuvana dok su ostale do nas došle samo u fragmentima. Usp. David KONSTAN, *Menander of Athens*, Oxford, 2010., 3–6.

⁵ Aristofan (grč. Ἀριστοφάνης) (oko 446. – oko 386.) bio je atenski komičar. Mnoga od njegovih djela su srećom preživjela. Usp. EP, I, 858.

⁶ Demosten (grč. Δημοσθένης) je bio staroatenski državnik i govornik. Njegovi su govori znakovito svjedočanstvo atenske intelektualne vrsnoće iz IV. st. pr. Kr. Živio je, naime od 384. do 322. godine. Usp. EP, II, 3643.

⁷ Publius Vergilius Maro (70. – 19. pr. Kr.) bio je starorimski pjesnik Augustova vremena. Autor je triju najpoznatijih poema latinske literature: *Bukolike*, *Georgike* i *Eneida*. Usp. EP, VI, 12337.

⁸ Publius Terentius Afer (195./185. – 159.) rimski je komediograf kojem se pripisuje izreka: »Homo sum, humani nihil a me alienum puto« (Čovjek sam, ništa što je ljudsko nije mi tuđe). Usp. EP, VI, 10964.

⁹ Marcus Tullius Cicero (106. – 43.) bio je najveći rimski govornik. Poznat je i kao državnik, odvjetnik, politički teoretičar i filozof ali i kao konzul i konstitucionalist. Usp. EP, II, 2617.

¹⁰ Gaius Sallustius Crispus (86. – 34.) bio je rimski povjesničar i političar koji je prvi, iako plebejac, dakle pripadnik niže društvene klase, bio član Rimskog senata. Usp. Gaius Sallustius CRISPUS, *Opere e frammenti*, Paolo Frassinetti (ur.), Torino, 1963.

govorniku (*rhetor*) kod kojega su produbljivali već prije stečena literarna i početnička govornička znanja, što im ih je u naznakama posredovao gramatik. Za neke je potom uslijedilo učenje filozofije. Sva tadašnja obrazovna znanja nastojalo se objediniti u neku vrst kurikula koji će kasnije dobiti naziv sedam umijeća ili *septem artes liberales*.¹¹

1. Auzonijev sustav obrazovanja

Kako je bio organiziran i kako je funkcionirao sustav obrazovanja u kasnoj antici razvidno je i iz pisane ostavštine slavnog Auzonija¹², koji je živio u IV. stoljeću. Tu vidimo da nije bilo striktnog redoslijeda početnog i naprednog obrazovanja. Iz tog napisa (*Commemoratio professorum Burdigalensium*, 10,1-13), ako nije nešto prešućeno, očito je da je Auzonijevo školovanje otpočelo s *grammatiké*, tj. književnim i gramatičkim instrukcijama. Makrin, njegov prvi učitelj, je bio *grammaticus* dok se njegova vlastita učiteljska karijera kretala između *grammatiké* i *rhetoriké*. Ipak, imajući u vidu cjelovitost obrazovnih događanja u to vrijeme, ne bi se moglo kazati da je to bio uobičajen pristup pa stoga trebamo reći nešto više o Auzonijevu slučaju. U spomenutom spisu, budući da mu »sveta briga njegove sjetne obveze koješta donosi u pamet«, Auzonije »želi reći nešto o onima koji su, usprkos mlađahnoj mu dobi, stanju i zasluži, njegovoj najranijoj pameti ponudili učenje *grammatiké*. Bili su to ljudi iz Bordeauxa. Ti su dopustili da Makrinu, jednom od njih, bude povjereno njegovo obrazovanje u djetinjstvu«¹³. Sam se pak vratio gramatici, a nakon toga je bio dobro upućen i u retoriku. Istodobno je pohađao i satove prava ali se više posvećivao izvođenju nastave. Makrin se malo proslavio i kao *grammaticus*, ali ne toliko da bi mu dobar glas bio na ravni onoga Emilija, Skaura ili Proba iz Bejruta. No, ipak je njegov ugled bio takav da je mogao nadzirati neke od njemu povjerenih

¹¹ Usp. Glen Warren BOWERSOCK, *Hellenism in Late Antiquity*, Ann Arbor, 1990., 1–13; Peter BROWN, *Power and Persuasion in Late Antiquity: Towards a Christian Empire*, Madison, 1992., 118–158; Michael MAAS, *Readings in Late Antiquity: A Sourcebook*, London, 2004., 6–58.

¹² Decim(i)us Magnus AUSONIUS, *Commemoratio professorum Burdigalensium* ili *Professores*, 10,1–13. Decim(i)us Magnus Ausonius rođen je oko 310. godine u Bordeauxu, gdje je proživio i najveći dio svojeg života. Većinu obrazovanja stekao je tu te dijelom i u Toulouseu. U Trieru je obnašao ulogu odgajatelja i učitelja budućeg cara Gracijana. Umro je oko 395. godine. Usp. Camille JULLIAN, *Ausone et Bordeaux. Études sur les derniers temps de la Gaule romaine*, Bordeaux, 1893., 9–10.

¹³ AUSONIUS, *The Professors*, 10,1–13, u: Mark JOYAL – Ian McDOUGALL – John YARDLEY, *Greek and Roman Education: A Sourcebook*, London – New York, 2009., 245–246. Ovaj i svi naredni antički izvori uzimaju se iz netom navedene specijalizirane kolekcije antičkih pedagoških vrela.

ljudi, slavna akvitanska imena, pa se mogao uspoređivati s njima i nimalo ne zaostajati za drugima. Nakon što su prošla tri desetljeća, a njegovo poučavanje u provincijskom gradu bilo privedeno kraju, bio je predodređen ući u zlatnu carsku palaču gdje je poučavao careva potomka najprije kao *grammaticus*, a potom i kao *rhetor*.¹⁴

Auzonijev unuk Paulin, rođen oko 375. godine u Pelli (Makedonija) i odrastao u Bordeauxu kao kršćanin, započeo je svoje obrazovanje u dobi od šest godina, a ono se sastojalo najprije od grčke književnosti, a potom i one latinske. Budući da su Paulina njegovi roditelji poticali da »najprije uči slova alfabeta«, može se pretpostaviti da je on u kući naučio čitati i pisati prije nego što bi to moglo biti kod nekoga osnovnoškolskoga učitelja (*grammatistés*).¹⁵ Što se o tomu može pročitati u pisanoj Paulinovoju ostavštini? On kaže u svojem djelu (*Eucharisticon*, 61-84, 113-140) da su njegovi roditelji bili navikli kombinirati sinovljevo obrazovanje s različitim postupcima učenja, a njihova dobro kontrolirana nastojanja bila su u stanju usaditi mu bit dobra karaktera, osigurati brz razvoj njegova neuka intelekta te su mu tako omogućili učenje ponajprije prvih slova alfabeta, potom izbjegavanje deset posebnih obilježja neznanja te otklanjanje općenitih grešaka. Budući da dugo vremena ni jedna od tih vještina nije bila doslovno primjenjivana, zahvaljujući nezgodnom vremenu u kojemu se živjelo, on priznaje da je bio skloniji staroj rimskoj praksi i da je stari čovjek po njegovu sudu bio bolje prilagođen njegovu vremenu. Davno, kada je vrijeme njegova prvog petoljeća istjecalo, bio je primoravan učiti i čitati Sokratova pravila, Homerove ratne maštarije i Odisejeva lutanja, a onda mu je odmah bilo rečeno da prelistava i Vergilijeve knjige, iako je jedva ugrabio malo latinskog jezika, budući da je bio navikavan na razgovor s grčkim robovima s kojima je postao blizak zbog dugih igara s njima. Stoga priznaje da mu je to bio prevelik napor, naime da se kao dječak morao laćati tih rječitih djela napisanih na jeziku koji nije poznao. Po njegovu sudu, dvostruko obrazovanje bilo je prikladnije za robusnije mozgove pa je pružalo i dvostruku slavu onima koji su u tome uspijevali. U mnogim pak slučajevima jezična podjela, kako ju on trenutačno shvaća, rano je iscrpljivala mršavu moć njegova oskudna uma. Vraćajući se svojoj životnoj priči i vremenima koja je provodio u razdoblju kada je trebalo učiti gramatiku, rado je pomišljao na osjećaj da i sam postigne nekakav napredak budući da je žudio za tim u tom enormnom pothvatu, nastavljajući

¹⁴ Usp. AUSONIUS, *Various Prefaces*, 1,15–27, u: Mark JOYAL – Ian McDOUGALL – John YARDLEY, *Greek and Roman Education: A Sourcebook*, 246.

¹⁵ Usp. Paulinus OF PELLA, *Eucharisticon*, u: Mark JOYAL – Ian McDOUGALL – John YARDLEY, *Greek and Roman Education: A Sourcebook*, 246.

tako sve dok je bio kako kod grčkog tako i kod latinskog učitelja. Mogao je čak izvući i odgovarajuću dobrobit iz svega toga da se na njega iznenada nije navlačila svaka četiri dana ozbiljna groznica koja bi dovela do ništavila njegova nastojanja s obzirom na napore u trenutku kada je jedva navršio peto trogodište svojeg života.¹⁶

2. Nastupa kršćanstvo

Pojavom kršćanstva kao dominantne religije u Rimskom Carstvu kontinuitet naslijeđenog obrazovnog sadržaja postupno je doveden u pitanje jer su mnoga vjerovanja, poneke vrijednosti i na njima zasnovana životna praksa dolazili u sukob s onim kršćanskima.¹⁷ Netko bi mogao pomisliti kako je kršćanstvo sve naslijeđeno utren potisnulo, bazirajući se samo i isključivo na Bibliji i nekim drugim pratećim kršćanskim tekstovima, odnosno praksi koja je iz toga potjecala i na tome počivala. To ipak nije bio slučaj, barem što se tiče praktičnog odnosa prema obrazovanju.¹⁸ Primjerice, tradicionalni način poučavanja djece u čitanju i pisanju bilo je teško nadomjestiti ali još teže kvalitetno nadmašiti nečim novim i izvornim pa je bilo i besmisleno tako nešto poduzimati.¹⁹ Isto tako dotad uobičajeni obrazovni sadržaji nisu najednom postali irelevantni. Naprotiv! Važno gradivo koje su učenici učili odnosilo se i nadalje na književnost, a ono matematičko i umjetničko ionako je već od helenističkog vremena bilo dio toga.²⁰ Štoviše, kršćanski su učenici dijelom izučavali iste autore i njihova djela kao što su to činili i njihovi poganski vršnjaci kako u prošlosti tako i u vrijeme nastanka i širenja kršćanstva kao nove religije. No, pritom nije izostavljeno pitanje kako staro pomiriti s novim i je li bilo na mjestu primjenjivati onu Isusovu »novo vino u nove mješine« (Mk 2,22), odnosno je li se moglo u svemu pomiriti tradicionalno naslijeđeno obrazovanje i izučavanje standardnih školskih autora s duhovnim opredjeljenjem novoga vjerskog naraštaja?

Kršćanski mislioci nisu bili u tome jedinstveni. Jedan odgovor na to pitanje išao je u smjeru da se prethodne spoznaje koristi kao pripremu za posve

¹⁶ Usp. *Isto*, 246–247.

¹⁷ Usp. Marko PRANJIC, Odgojno-teorijska dvojba ranog kršćanstva, u: *Crkva u svijetu*, 48 (2012.) 3, 322–347.

¹⁸ Usp. Marko PRANJIC, Obostrana ponuda: izazov helenizma i ranoga kršćanstva na području odgoja i obrazovanja, u: *Obnovljeni život*, 67 (2012.) 3, 295–312.

¹⁹ Usp. Henri Irénée MARROU, *A History of Education in Antiquity*, Medison, 1956., 324–326; Teresa MORGAN, *Literate Education in the Hellenistic and Roman Worlds*, Cambridge, 1998., 185–189.

²⁰ Usp. Donald Andrew RUSSELL, Arts and sciences in ancient education, u: *Greece & Rome*, 36 (1989.) 2, 210–225.

novu istinu, kao sredstvo za puno uzvišeniji cilj. Ti su sadržaji i za Laktancija dobra podloga za izučavanje filozofije, no on nije bio sklon prihvatiti tada poprilično rašireno uvjerenje da filozofija pridonosi usvajanju prave mudrosti, koja za nj znači upoznavanje istinitog Boga i kao takva bi trebala biti zajedničko vlasništvo svekolika puka, dok je ona namijenjena samo nekima.²¹ Za razliku od njega, Klement Aleksandrijski veli da ako tadašnji obrazovni sadržaji pridonose njihovoj gospodarici filozofiji, onda i sama filozofija sa svoje strane asistira usvajanju mudrosti (*sophia*), budući da je filozofija po sebi njegovanje mudrosti, a mudrost je poznavanje božanskih i ljudskih stvari te njihovih uzroka. Mudrost u svojoj biti nadmašuje filozofiju kao što i filozofija nadmašuje osnovno, preliminarno obrazovanje (*propaideia*). Ako pak filozofija osigurava kontrolu govora nekog čovjeka te njegovih nagona i ako se to treba njegovati zbog imanentne joj vrijednosti, onda će se to u konačnici pokazati spasonosnim i pouzdanim i za kršćanina. Stvori li se konsenzus oko toga, tada će se na tome inzistirati i zbog čašćenja i upoznavanja samoga Boga.²²

Laktancije će u svojem djelu *Institutiones Divinae* (3,25–26) još šire elaborirati i eksplicirati ideju mudrosti. Po njemu, ako ljudska narav ima moć mudrosti, onda će radnik, seljak, žena, ljudi općenito, trebati biti poučeni tako da mogu biti mudri, a populacija mudra naroda trebat će biti upoznata s filozofijom bez obzira na jezik, stanje, rod i dob. Najjači dokaz za Laktancija da tadašnja raširena filozofija ne vodi automatski pravoj mudrosti, niti je ona sama mudrost, jest činjenica čija se tajna primjećuje već na vanjštini tadašnjih filozofa, primjerice stoika Muzonija Rufa u njegovu četvrtom Govoru naslovljenom *Trebaju li kćeri imati isti odgoj kao i sinovi*²³ i epikurejca Ateneja u njegovu djelu o gozbi sofista (*Δειπνοσοφισταί*, 13,588a),²⁴ čija držanja i nauk nisu odisali kršćanskim pogle-

²¹ Usp. Gerard Leo ELLSPERMANN, *The Attitude of the Early Christian Latin Writers toward Pagan Literature and Learning*, Washington, DC, 1949., 79–88; Peter BROWN, *Power and Persuasion in Late Antiquity: Towards a Christian Empire*, 121–126; Eric OSBORN, *Clement of Alexandria*, Cambridge, 2005., 81–165, 197–212.

²² Usp. Clement OF ALEXANDRIA, *Stromata*, 1,5, 30,1-2, u: Mark JOYAL – Ian McDougall – John YARDLEY, *Greek and Roman Education: A Sourcebook*, 235.

²³ Gaius Musonius Rufus, rimski filozof stoičke orijentacije živio je u Rimu u I. stoljeću za vrijeme cara Nerona, koji ga je protjerao u izgnanstvo 65. godine. Ne zna se sa sigurnošću je li što napisao, no njegove filozofske misli skupila su dvojica njegovih učenika u obliku govora, njih dvadeset i jedan. Četvrti je, primjerice, namijenjen raspravi o pitanju trebaju li djevojke imati isto obrazovanje kao i mladići. Usp. Cora LUTZ, *Musonius Rufus: The Roman Socrates*, Yale, 1947.

²⁴ Atenej (grč. Ἀθηναῖος Ναυκρατίτης, *Athēnaios Naukratitēs*) je bio grčki retor i gramatik koji je živio na prijelazu iz II. u III. stoljeće. Poznat je po svojem djelu *Δειπνοσοφισταί*, *Deipnosophistai*, gozbi sofista, stručnjaka u tomu umijeću. Usp. Georg KAIBEL, *Athenaei Naucratis Dipnosophistarum Libri XV*, III, Leipzig, 1890., 561–564.

dom na mudrost, iako su govorili kako i robovi i žene trebaju učiti filozofiju. Za razliku od njih, Platon je u svojem djelu *De re publica*²⁵ htio stvoriti prema svojem konceptu grad mudrih ljudi, a da bi se do toga došlo, mora se posvetiti dovoljno pozornosti gramatici kako bi se najprije naučilo ispravno govoriti, što može trajati i nekoliko godina. Po Platonu, ni retoriku ne treba prezreti jer nam je potrebna da bi se moglo predstaviti i izraziti sve ono što se naučilo. Također su i geometrija, glazba i astronomija za to nužne, jer ta umijeća imaju veze s filozofijom kao podlogom za mudrost. Platon misli kako žene nisu sposobne naučiti te sadržaje u cijelosti ne zbog nekog inherentnog nedostatka, nego zato jer kao odrasle osobe moraju biti poučavane obvezama kojima će se koristiti u upravljanju kuće. U tome smislu ni robovi ih neće moći učiti, budući da će oni, u godinama kada bi ih trebali usvajati, morati služiti. Isto tako neće to moći činiti ni siromasi, ni radnici, ni seljaci jer će trebati brinuti za vlastito održavanje.²⁶

3. Vrijednost naslijeđenoga

Za razliku od spomenutih kršćanskih otaca, a kada je riječ o važnosti ondašnjih obrazovnih sadržaja, jedan ranokršćanski teolog silno se protivio poganskoj literaturi kao glavnom odgojnom izvoru barem na razini koja se ticala djece. Riječ je o Tertulijanu, koji govori u svojem djelu *De idolatria* (10,5-7) o odnosu poganske misli i kršćanskog svjetonazora. Svoju tvrdnju u *De praescriptione haereticorum* (7) Tertulijan je sročio u poznatu tvrdnju »Što ima Atena s Jeruzalemom? Što ima Akademija s Crkvom?«²⁷. Znano je kako je Tertulijan bio vrlo obrazovan čovjek s obzirom na klasične autore i njihovu literaturu.²⁸ U gore navedenom djelu *De idolatria*, napisanu oko 200. godine poslije Krista, bori se s problemom kršćanskog življenja u svijetu punom poganskih običaja. Izrazito teška manifestacija toga problema razlog je žustrog sučeljavanja mnogih kršćana²⁹ prije i poslije njega pa se postavilo i opravdano pitanje: Mo-

²⁵ Usp. PLATO, *Republic*, 451c–452b, 456d–457b, u: Mark JOYAL – Ian McDOUGALL – John YARDLEY, *Greek and Roman Education: A Sourcebook*, 106–107.

²⁶ LACTANTIUS, *The Divine Instructions*, 3,25–26, u: Mark JOYAL – Ian McDOUGALL – John YARDLEY, *Greek and Roman Education: A Sourcebook*, 236.

²⁷ TERTULLIAN, *Prescriptions against All Heresies*, u: Mark JOYAL – Ian McDOUGALL – John YARDLEY, *Greek and Roman Education: A Sourcebook*, 237.

²⁸ Usp. Wendy HELLEMAN, *Tertullian on Athens and Jerusalem*, u: Wendy HELLEMAN (ur.), *Hellenization Revisited: Shaping a Christian Response within the Greco-Roman World*, Lanham, MD, 1994., 361–381.

²⁹ Usp. Gerard Leo ELLSPERMANN, *The Attitude of the Early Christian Latin Writers toward Pagan Literature and Learning*, 23–43; Timothy BARNES, *Tertullian: A Historical and Literary Study*, Oxford, 1971., 186–210; Eric OSBORN, *Clement of Alexandria*, 24–47.

že li kršćansko dijete biti poučavano na osnovi poganskog kurikula, odnosno može li slične sadržaje poučavati učitelj koji je kršćanin? U *De idolatria*, 5, o tome Tertulijan kaže: »Pogledajmo na potrebu literarnog obrazovanja i uzmi-mo u obzir da to ne može tek dijelom biti prihvaćeno, a dijelom izbjegavano. Vjernici (kršćani!) radije bi trebali učiti književnost, nego je poučavati budući da učenje i poučavanje pretpostavljaju različite načine mišljenja. Ako vjernik poučava književnost, nema sumnje da poučavanjem idola koje nudi kao dio svojeg poučavanja, zapravo ih on preporučuje; motreći njihove živote, on ih priznaje, spominjući ih on svjedoči o njima. Takav učitelj samim bogovima stavlja svoj pečat prihvaćajući ih iako zakoni zabranjuju nazivati ih bogovima. Rezultat toga je to što je prvo vjerovanje pretvoreno u zlo već od samog početka obrazovanja. Naime, osoba koja poučava o idolima i sama čini idolatriju. No, ako neki vjernik uči te stvari, u trenutku kada zna za sebe tko je, on niti prihvaća, niti priznaje te bogove. Ako pak netko još ne zna tko je ili ako je tek počeo saznavati, sve što mora najprije znati, jest što je prvo naučio, naime, ono o Bogu i vjeri. Stoga će prezreti te stvari i neće ih prihvaćati i bit će siguran poput onoga koji je prepoznao otrov pa iako prihvaćajući to od nekoga tko to nije prepoznao, neće ga piti. Ovaj će čovjek imati izgovor da to nije mogao naučiti na drukčiji način.«³⁰

4. Julijanov edikt

S obzirom za taj pristup i shvaćanje odnosa prema naslijeđenom, nisu bili samo pojedini kršćani ti koji su u takvom stavu nazirali moguću hipokriziju. Car Julijan, čijom se vladavinom pokušalo u cijelo Carstvo povratiti poganstvo, usprotivio se u svojem djelu *Litterae*³¹ kršćanskom nastojanju i legalno pokušao onemogućiti takvu praksu. U to vrijeme kršćanstvo je već uživalo sigurnost pedesetak godina. Međutim, Julijan je bio uvjereni poganin, duboko ukorijenjen u Platonovu filozofiju te ga je uznemiravao način poučavanja kršćanske djece pojedinim sadržajima u koje sam učitelj nije trebao vjerovati.³²

³⁰ TERTULLIAN, *On Idolatry*, 5, u: Mark JOYAL – Ian McDOUGALL – John YARDLEY, *Greek and Roman Education: A Sourcebook*, 237.

³¹ Riječ je kako o osobnim tako i o javnim pismima nastalima u vrijeme vladavine cara Julijana u razdoblju od 359. do 363. godine. Usp. JULIAN, *Letters*, 61c, u: Mark JOYAL – Ian McDOUGALL – John YARDLEY, *Greek and Roman Education: A Sourcebook*, 238.

³² Usp. Henri Irénée MARROU, *A History of Education in Antiquity*, 82–85; James BOWEN, *A History of Western Education, I: The Ancient World*, New York, 1972., 292–294; Robert BROWNING, *The Emperor Julian*, London, 1975., 167–174; Glen BOWERSOCK, *Hellenism in Late Antiquity*, 82–85.

Stoga je svojim ediktom iz 362. godine zabranio kršćanima da budu učitelji o čemu imamo svjedočanstvo u tzv. *Codex Theodosianus*.³³

Što zapravo Julijan kaže na tu temu u svojem djelu *Litterae*? Prema njemu (*Litterae*, 61), »dobar odgoj i obrazovanje (*paideia*) ne sastoje se od obilja riječi i govorenja, nego raspolaganja zdravom mišlju i dobrom prosudbom kao i ispravnim promišljanjem o tome što je dobro, a što zlo, što je privlačno, a što odbojno. Čovjek koji posjeduje skup vjerovanja, a uči svoje đake nečem sasvim drugom, nedosljedan je u tome kao što je nedosljedno i to da bi iz toga mogao proizaći po sebi dobar čovjek. Ako se razlika između onoga što on misli i onoga što govori odnosi na neke male stvari i to je po sebi loše, ali se može tolerirati. No, ako osoba o nečemu velikom i važnom ima svoje mišljenje, a poučava suprotno od onoga što misli, takvo je ponašanje sigurno ponašanje jeftinih trgovaca. Njihovi životi zapravo slične na živote pokvarenih ljudi koji do neba hvale ono što drže najmanje vrijednim dok prepredenim riječima love u zamku one s kojima žele razmjenu. Slični ljudi samim tim dovode u pitanje vrijednost vlastite robe. Svi oni koji su se obvezali poučavati bilo što moraju biti karakterni i u svojim dušama nositi misli koje neće biti u sukobu s njihovim javnim djelovanjem. To još više mora vrijediti za one koji poučavaju mlade u književnosti, koji su tumači drevnih zapisa bili oni *rhetores* ili *grammatikoi*, ali nadasve sofisti koji žele biti učitelji ne samo onoga kako govoriti nego i onoga kako živjeti, kada tvrde da je politička filozofija područje njihove stručnosti. Pustimo na stranu, je li ta tvrdnja točna ili nije. Budući da ih cijenim zbog njihova nastojanja oko takva plemenitog zanimanja, još bih ih više cijenio kada ne bi lagali i dokazivali da jedno misle, a drugo poučavaju. Pa dobro, što je s Homerom, Hesiodom, Demostenom,³⁴ Herodotom³⁵, Tukididom³⁶, Isokratom³⁷, i Lisijem³⁸? Nisu li bogovi bili njihovi vodiči

³³ Riječ je o skupu zakona Rimskoga Carstva kojim su upravljali kršćani od 312. godine. Kodeks je vrijedio i za Istočno Rimsko Carstvo i za Zapadno Rimsko Carstvo od 439. godine. Objavljen je 438. godine. Usp. *Codex Theodosianus*, u: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York – Oxford, 1991., 475.

³⁴ Demosten (grč. Δημοσθένης) bio je najveći grčki govornik i veliki atenski državnik. Živio je od 384. do 322. godine prije Krista. Usp. EP, II, 3643.

³⁵ Herodot (grč. Ἡρόδοτος, oko 484. – oko 425. pr. Kr.) je bio veliki grčki povjesničar, prozvan i »ocem povijesti«, koji nije samo zapisivao povijesne podatke nego je i provjeravao njihovu istinitost i vjerodostojnost. Usp. EP, III, 4422.

³⁶ Tukidid (grč. Θουκυδίδης) je živio vjerojatno između 460. i 395. godine prije Krista. On je bio starogrčki povjesničar koji je opisao Peloponeski rat u kojemu je sudjelovao kao jedan od atenskih vojskovođa. Usp. EP, VI, 12048.

³⁷ Isokrat (grč. Ἰσοκράτης, 436. – 338. pr. Kr.) bio je starogrčki govornik (retoričar), a ubraja ga se među deset znamenitih antičkih oratora (Eshin, Andokid, Antifont, Demosten, Dinarh, Hiperid, Isej, Likurg iz Atene i Lisije). Usp. EP, IV, 6233.

³⁸ Lisije (grč. Λυσίας, oko 445. – 380. pr. Kr.), bio je starogrčki pisac govora i jedan od desetorice antičkih oratora. Usp. Aristide COLONNA, *La letteratura greca*, Torino, 1969., 474.

u njihovu odgoju i obrazovanju? Nisu li se neki od njih smatrali posvećeni Homeru, a drugi muzama? Apsurdno je za one koji razlažu riječi tih autora kako bi obeščašćivali bogove koje su autori štovali. Pa iako mislim da je to apsurdno ne kažem da oni koji poučavaju mlade moraju mijenjati svoje mišljenje. Ostavljam im izbor: neka ne poučavaju ono što ne drže predmetom ozbiljnoga istraživanja, ili ako žele poučavati, neka najprije poučavaju svojim djelima i neka uvjere svoje učenike da ni Homer, ni Hesiod, niti itko od onih koje tumače (da su bili toliko glupi koliko bi željeli da to njihovi učenici povjeruju) okrivljujući ih zbog bezbožnosti, ludosti i zablude s obzirom na bogove. No, kako oni procjenjuju svoje živote na osnovi spisa tih autora, potvrđuju da su najlakomiji od svih ljudi i da na kocku stavljaju sve zbog nekoliko novčića. Dosad je bilo puno razloga da se ne odlazi u hramove i bojazni da bi svatko uvijek krivo postupao prikrivajući nekoga koji stvarno vjeruje u božanstva. No, kada su nam bogovi već podarili slobodu, čini mi se apsurdnim da ljudi moraju poučavati ono što ne vjeruju da je ispravno. Ako drže mudrima one koje razlažu i s obzirom na koje se postavljaju kao tumači kao što su to bili, neka onda najprije pokažu svoje poštovanje prema bogovima. Ako pak, s druge strane, pretpostavljaju da su pjesnici u zabludi zbog toga što većina štuje bogove, neka onda idu u crkve Galilejca pa razlažu Mateja i Luku (evanđeliste!). Vi zabranjujete sudjelovanja u životinjskim žrtvama. Pa dobro, volio bih da se vaše uši i vaši jezici ponovo rode, kao što biste to vi rekli, dok se suzdržavate od onih stvari u koje bih ja volio biti uvijek uključen zajedno sa svakim tko misli i čini što se meni sviđa. Poradi nastavnika i učitelja je napisan opći edikt. Međutim, svaka mlada osoba koja želi ići u školu nije spriječena budući da ne bi bilo ni opravdano ni razumno onemogućivati djecu koja još ne znaju u kojem smjeru trebaju krenuti kako bi odabrala najbolji put zbog bojazni da bi bili usmjeravani protiv vlastite volje na običaje naših starih. Bilo bi ispravno liječiti te ljude protiv njihove volje kao što bi bilo ispravno liječiti umobolne, izuzev da ih sve pravdamo zbog bolesti kao takve. Vjerujem da mi trebamo poučavati neuke, a ne kažnjavati ih.«³⁹

4.1. Reakcije na Julijanov edikt

Julijan je sročio svoju uredbu, svoj edikt, razaslao ga unaokolo po Carstvu i obavijestio o tome svoje podanike. Kakve su bile reakcije? Dijelom se to može iščitati iz *Povijesti Crkve* (3,16), što ju je napisao Sokrat, pravnik i crkveni povje-

³⁹ JULIAN, *Letters*, 61, u: Mark JOYAL – Ian McDOUGALL – John YARDLEY, *Greek and Roman Education: A Sourcebook*, 238–239.

snicar koji je živio u Konstantinopolu (Carigradu) u V. stoljeću poslije Krista. Taj je edikt među inim nadahnuo jednog oca i njegova potomka koje je povijest zapamtila pod imenom Apolinari.⁴⁰ Oni su pokušali pretočiti Stari zavjet u jezik Homerova i Pindarova⁴¹ načina komuniciranja koristeći se pritom epskim jezikom, tragedijom, dijalogom i slično. Taj pokušaj nije u cijelosti uspio jer nije potisnuo ono što je već dobro bilo ukorijenjeno. Sama ta činjenica pokazuje da kršćani nisu bili baš previše nezadovoljni zatečenim, odnosno da su općenito govoreći bili sporazumni s korištenjem poganske literature u odgajanju svoje djece pa će jedan suvremenik dobro primijetiti rekavši: »Ono što su kršćani htjeli da njihova djeca uče nisu bili pseudoklasici Apolinara, nego oni stvarni.«⁴² Sličnog pokušaja pretakanja Staroga zavjeta u suvremeni jezik osamdesetak godina kasnije latila se i Eudoksija, žena cara Teodozija II., pretočivši neke dijelove Biblije na homerovski način i u heksametre.⁴³ Na tragu rečenoga, evo što je prije spomenuti Sokrat zapisao u svojem djelu *Povijest Crkve* (3,16) o Julijanovu ediktu: »Carski edikt koji je zabranio kršćanima sudjelovanje u grčkom načinu odgoja i obrazovanja (*paideia*) puno su jasnije isticala dvojica Apolinara, koje sam prije spomenuo. Obojica su bila stručna za literarno obrazovanje – otac u gramatici, a sin u retorici, i zbog toga su bili korisni kršćanima u trenutnom nedostatku boljeg rješenja. Budući da je otac bio *grammatikós*, sastavio je gramatički udžbenik prilagođen kršćanima; on je također pretočio Mojsijeve knjige u ono što je nazvao herojskim stihovima, a onda i sve povijesne knjige Staroga zavjeta u daktilske stihove, odnosno u ono što bismo mogli nazvati oblikom dramske tragedije. Služio se svim poetskim oblicima kako bi bio siguran da ne postoji nikakav grčki način očitovanja koji kršćani već nisu čuli. Apolinar Mlađi, vrlo obrazovan u verbalnom izražavanju, pretočio je Evanđelja i Djela apostolska u dijalošku formu slijedeći Platonov stil namijenjen poganskim Grcima i na takav način pokazujući da slično može koristiti i kršćanima. Drugim riječima,

⁴⁰ Apolinar Stariji (otac) bio je kršćanski gramatičar u V. stoljeću poslije Krista najprije u Berytusu, današnji Beirut u rimskoj pokrajini Feniciji, a potom u Laodiceji u Siriji. Njegov sin Apolinar iz Laodiceje (umro 390.) bio je laodicejski biskup. Usp. Apollinaris (the Elder), u: *Catholic Encyclopedia*, I, New York, 1913., 112.

⁴¹ Pindar (grč. Πίνδαρος, oko 522. ili 518. – nakon 466. pr. Kr.) bio je starogrčki lirski pjesnik iz Tebe. Od devet kanonskih lirskih pjesama antičke Grčke, njegovo je djelo najbolje sačuvano. Usp. Dubravko ŠKILJAN (ur.), *Leksikon antičkih autora*, Zagreb, 1996., 467.

⁴² Leslie Webber JONES, *An Introduction to Divine and Human Readings by Cassiodorus Culture*, Cambridge, 1966., 351.

⁴³ Usp. Alan CAMERON, The empress and the poet: Paganism and politics at the court of Theodosius II, u: John WINKLER – Gordon WILLIAMS (ur.), *Later Greek Literature*, Cambridge, 1982., 217–289; Theresia URBAINCZYK, *Socrates of Constantinople: Historian of Church and State*, Ann Arbor, 1997., 32–35; Henri Irénée MARROU, *A History of Education in Antiquity*, 324.

pobijedili su carev plan vlastitim nastojanjem. No, Božja providnost se pokazala većom negoli njihovo nastojanje pa i sam carev poticaj. Naime, nije proteklo puno vremena prije nego što je edikt povučen, a nastojanja dvojice Apolinara nisu više bila na snazi. Netko bi ipak mogao spočitnuti: kako se može kazati da je to došlo 'zbog Božje providnosti'? Istini za volju, careva brza smrt jasno je išla u prilog kršćanstvu ali ne toliko i za kršćansko napuštanje spisa koje su načinili Apolinari i ne baš za kršćansku djecu koja su se koristila grčkim odgojem i obrazovanjem zbog toga što grčkom obrazovanju ne šteti politeizam. Kako bi se odgovorilo na te primjedbe, moglo bi se navesti sljedeće. Niti je Krist niti su njegovi učenici prihvatili grčki odgoj i obrazovanje kao božansko nadahnuće, niti su ih odbacili kao štetno. Učinili su što su učinili i to posve svjesno budući da mnogi grčki filozofi nisu bili daleko od poznavanja Boga. Stoga, budući da oni ne priječe učenje grčke književnosti, ostavili su to sudu onih koji to žele istraživati. Drugi argument je sljedeći. Božanski nadahnuta Pisma svrhovito i istinito poučavaju kršćanski nauk pa u svojim slušateljima stvaraju pobožnost i uzvišen život osiguravajući učenicima vjeru koja je Bogu draga bez obzira što u prvom planu nije poučavanje vještina govorenja koje omogućuju čovjeku da se sučeli s onima koji se žele boriti oko istine. Neprijatelj je posve poražen kadgod se koristi njegovo oružje protiv njega, pa kršćani ne bi imali tu priliku ako se ne bi koristili tekstovima dvojice Apolinara.«⁴⁴

Sva ta promišljanja koja s jedne strane i kod samih kršćana zrcale sklonosti prema naslijeđenim obrazovnim sadržajima jer su u njima vidjeli neposrednu duhovnu ali i ljudsku korist, nisu bila sasvim umirujuća, a da se ne bi pomišljalo i na nešto što bi se zvalo vlastitim, svojim, našim, rođeno u kršćanskim glavama, iznjedreno iz kršćanskih grudi. Kristovi sljedbenici polako ali sigurno počinju utirati put svojoj literaturi, svojoj književnosti, nekoj svojoj filozofiji i retorici, zapravo svojim odgojno-obrazovnim sadržajima koji neće posve odbaciti staro ali neće niti dopustiti zatomiti novo koje sve više i sve intenzivnije buja u njihovoj svijesti što polako ali sigurno prelazi i na papir. Pišu se nove rasprave, objavljuju se nova djela, slažu se novi govori.

5. Kršćani stvaraju svoju vlastitu literaturu

Pritisak cara Julijana imao je i svojih pozitivnih učinaka. Upravo su te njegove mjere potakle kršćane na pisanje vlastite literature koja će s vremenom nado-

⁴⁴ SOCRATES, *Church History*, 3,16, u: Mark JOYAL – Ian McDOUGALL – John YARDLEY, *Greek and Roman Education: A Sourcebook*, 240–241.

mjestiti neka od »poganskih djela«⁴⁵. Pritom treba spomenuti četiri pisca. To su dvojica braće, sv. Bazilije⁴⁶ i sv. Grgur Nisenski⁴⁷ te sv. Augustin⁴⁸ i papa sv. Grgur Veliki⁴⁹. To nisu jedini ranokršćanski autori koji su promišljali o odgoju i obrazovanju s kršćanskog stajališta u kontekstu antičkog naslijeđa. Svakako tu ulaze još i Klement Aleksandrijski i Origen. Budući da smo njih prije obradili, bilo bi ponavljanja kada bismo se još jednom njima bavili.⁵⁰ Pa onda krenimo redom. Vjerojatno je negdje oko 360. godine sv. Bazilije napisao omanje djelo u kojemu je elaborirao metodički postupak za kršćansku djecu kako čitati i razumijevati velika djela grčke literature kao stožerni oslonac tadašnjeg kurikula. Sveti Augustin je pak na tu temu pisao svoje djelo *O kršćanskom poučavanju* kojih tridesetak godina počevši s tim radom oko 390., što će reći da ga je taj problem silno i dugo zaokupljao. Pritom su se i Bazilije i Augustin služili načelom »korisnosti«, nastojeći prilagoditi pogansku literaturu potrebama kršćanske djece pa su poput prije spominjanih Klementa i Laktancija gledali na poganski kurikulum kao na dobar uvod. Vrlo sličan stav zastupao je i Grgur Veliki (540. – 604.), otprilike dvjesto godina poslije Augustina, odnosno približno dvjesto pedeset godina iza Bazilija vezano za svje-

⁴⁵ Henri Irénée MARROU, *A History of Education in Antiquity*, 324; Alan CAMERON, *The empress and the poet: Paganism and politics at the court of Theodosius II*, u: John WINKLER – Gordon WILLIAMS (ur.), *Later Greek Literature*, 217–289.

⁴⁶ Bazilije Veliki (grč. Μέγας Βασίλειος) (329. – 379.) bio je crkveni otac i učitelj, kršćanski svetac, utemeljitelj istočnoga kršćanskog redovništva, biskup u Cezareji. On se nalazi među četirima najvećim istočnim ocima. Usp. EP, I, 1522.

⁴⁷ Grgur Nisenski (grč. Γρηγόριος Νύσσης) (oko 335. – oko 395.) bio je kršćanski biskup, svetac i crkveni učitelj, mlađi brat Bazilija Velikoga te prijatelj svojeg suvremenika Grgura Nazijanskog. Usp. Salvatore TARANTO, *Gregorio di Nissa: un contributo alla storia dell'interpretazione*, Brescia, 2009., 24.

⁴⁸ Aurelije Augustin (354. – 430.) ubraja se među latinske crkvene oce kasne antike (Jerolim, Ambrozije Milanski, Grgur Veliki i Augustin). Poznat je i kao veliki filozof koji je djelovao na prijelazu iz antike u rani srednji vijek. Najprije je djelovao kao govornik (retor) u Tagasti, Kartagi, Rimu i Milanu. Na početku je bio poganin ali se pod utjecajem propovijedi sv. Ambrozija Milanskoga dao krstiti 387. godine. Od 395. godine pa sve do svoje smrti 430. godine bio je biskup u Hiponu. Usp. EP, I, 269–288.

⁴⁹ Grgur I. (oko 540. – 604.) bio je papom od 590. pa sve do svoje smrti 604. godine i ulazi među najpoznatije pape te je najmlađi od četiriju velikih crkvenih otaca kasne antike ali i prvi monah Zapadne crkve koji je postao rimskim biskupom. U svojim brojnim spisima, za razliku od sv. Augustina i sv. Jeronima, odlučio se za »ponizni stil« (*stilus humilis*) držeći u središtu svojeg razmišljanja evanđeosku istinu kloneći se kićenih oblika kao načina komuniciranja svjetovne mudrosti. Njegovi egzegetski spisi pripadaju među najnavođenije slične spise, a njegovi *Dijalozi* među najčitanija djela srednjega vijeka. Usp. EP, III, 5638.

⁵⁰ Usp. Marko PRANJIC, *Obostrana ponuda: izazov helenizma i ranoga kršćanstva na području odgoja i obrazovanja*, 295–312; Marko PRANJIC, *Ranokršćansko školstvo za odrasle*, u: *Napredak: časopis za pedagoškijsku teoriju i praksu*, 153 (2012.) 3–4, 511–528.

tovni, odnosno kršćanski odgoj i obrazovanje. Na tu temu imamo i vrijedne napise suvremenih autora.⁵¹

5.1. Sveti Bazilije

Pokušajmo izbliza sagledati što su spomenuta četvorica znamenita kršćanska velikana rekla o našoj temi.⁵² Sveti Bazilije će u svojem djelu *Oratio ad adolescentes* (1–2), odnosno u uputi mladima o čitanju poganske literature zapisati: »(1) Ako žarko prihvatiš moje riječi, pripast ćeš drugoj skupini ljudi koji su pohvaljeni u Hesiodovoj pjesmi; no, ne učiniš li tako, ne bih htio kazati ništa ružno, ali se ti sam prisjeti stihova u kojima stoji: 'Najbolji je čovjek koji sam shvati što treba napraviti; također je mudar čovjek koji slijedi ono što su drugi pokazali; no, onaj koji nije ni za što od toga, za bilo što je i beskoristan.'⁵³ Nemoj se iznenaditi ako ti kažem, tko svaki dan sudjeluje u predavanjima učitelja i druži se s proslavljenim ljudima iz daleke prošlosti preko riječi koje su oni ostavili za sobom, da sam i osobno otkrio nešto što bi ti moglo biti od koristi. Ovo je ona prava stvar na koju te moram upozoriti, ne smiješ, naime, jednom i zauvijek tim ljudima pripustiti neukost svojeg uma kao da bi oni bili lađa i da ih posvuda slijediš kamo god bi te vozili. Radije prihvati od njih samo ono što je korisno, a sam moraš znati na što se ne trebaš obazirati. Što je to i kako ćemo to razlikovati jest ono što ću te poučavati od ovoga trenutka.« Potom Bazilije govori samo o onome što bi moglo pridonijeti »drugom životu«.

»(2) To je ono čemu vode Sveta pisma, ocjelovljujući naše obrazovanje kroz otajstva. No, tako dugo dok te tvoja dob lišava razumijevanja dubine njihova značenja, istodobno, uz pomoć sličnosti koje se posve ne opiru, kao kroz sjene i zrcala, omogućavamo očima duše početnu vježbu slijedeći one koji primjenjuju vojne taktike; i kao što oni stječu iskustva kroz vježbanje oružjem i

⁵¹ Usp. Gerard Leo ELLSPERMANN, *The Attitude of the Early Christian Latin Writers toward Pagan Literature and Learning*, 174–247; George HOWIE, *Educational Theory and Practice in St. Augustine*, London, 1949., 209–239; Jeffery RICHARDS, *Consul of God: The Life and Times of Gregory the Great*, London, 1980., 26–29; Robert KASTER, *Guardians of Language: The Grammarian and Society in Late Antiquity*, Berkeley, 1988., 84–89; Philip ROUSSEAU, *Basil of Caesarea*, Berkeley, 1994., 48–57; Peter BROWN, *Augustine of Hippo: A Biography*, Berkeley, 2000., 256–266; Andrew SMITH, *Philosophy in Late Antiquity*, Berkeley, 2004., 122–124.

⁵² Za širi kontekst i bolje razumijevanje onoga što je tome prethodilo kao i onoga što je slijedilo nakon toga čitatelju bi od velike koristi bili prijevodi crkvenih otaca u izdanju Službe Božje kao i djelo njemačkog autora koje je preveo prof. Sulejman Bosto. Usp. Winfried BÖHM, *Povijest pedagogije. Od Platona do suvremenosti*, Sarajevo, 2012.

⁵³ Na taj način sv. Bazilije navodi Hesioda (*Djela i dani*, 293–297).

posebnim koracima, isto tako su svojim natjecanjima stekli prednosti koje su izvukli iz svojih vježba. Moramo također priznati da je pred nas stavljen izazov, najveći od svih izazova, zbog čega moramo sve poduzeti i ostvariti svaki zadatak, koliko nam snaga omogućava, da se pripremimo za to; trebamo se udružiti s pjesnicima, piscima proze, govornicima i svim ljudima od kojih je izgledno izvući neku korist za skrb duše. Kao što priređivači boja za ličenje obavljaju neke radnje koje će utjecati na konačni izgled boje, a onda počnu ličiti u grimiz ili bilo koju drugu boju, na isti način i mi ćemo (ako je slava Božja namijenjena neizostavno prebivati među nama) razumjeti svetu i otajstvenu pouku nakon što smo usvojili prethodnu inicijaciju pomoću onih izvanjskih sredstava (poganskih!). Pa poput onih koji su u stanju vidjeti reflektirajuće sunce u vodi i mi ćemo usmjeriti svoje oči na samo svjetlo.«⁵⁴

Prema tom tekstu, sv. Bazilije drži mudrim čovjekom onoga koji usvaja »ono što su drugi pokazali« kao valjano te beskorisnim čovjekom koji se tomu bezrazložno opire. Sam sebe svrstava u prvu skupinu spomenutih ljudi. No, pritom se ne smije biti naivnim pa neodgovorno pripuštati svoj neuki um bilo komu a prihvaćati od tradiranog treba »samo ono što je korisno« i što može poslužiti kao sadržaj »prethodne inicijacije«. Bazilije je u tomu krajnje rezolutan, kazavši da takav stav opravdava sama »korist za skrb duše«. Koliko sličnosti s onim s čime se i danas pedagozi muče kada su u pitanju različita učenja i različite prakse? Bazilije je udario temelj vrlo važnom pedagoškom kriteriju u sličnim situacijama. Sve dolazi u obzir ako je na korist za skrb duše.

5.2. Sveti Grgur Nisenski

Vezano za odnos prema grčkom i rimskom literarnom naslijeđu treba spomenuti i spis sv. Grgura Nisenskog u kojem je govor o njegovoj sestri Makrini, njezinu djevojačkom obrazovanju koje je postojalo i u ranom kršćanstvo iako puno rjeđe nego kada je bilo u pitanju muško potomstvo. Tu je govor o sadržajima kojima je Makrina dala prednost pred opće proširenima i za kojima je ona radije posezala negoli su to činili čak i neki njezini učitelji. Tekst, po svemu sudeći, nije bio napisan kako bi se odalo počast vlastitoj sestri vrijednoj poštovanja, nego kako bi se pokazalo da je ona imala važnu ulogu u životu svojeg brata. Usprkos prvom dojmu što ga ostavlja tekst, naime to kako bi trebalo

⁵⁴ Basil THE GREAT, *Advice to the Young on Reading a Pagan Literature*, 1–2, u: Mark JOYAL – Ian McDOUGALL – John YARDLEY, *Greek and Roman Education: A Sourcebook*, 241–242. U grčkom izvorniku to djelo je naslovljeno: Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων.

izbjegavati svjetovno obrazovanje, Grgur govori i o svojim simpatijama prema njemu. Makrinina privrženost knjizi Psalama samo je dokaz koliko je taj starozavjetni tekst u ranom kršćanstvu bio cijenjen kao odgojno-obrazovni sadržaj. Na sličan način i Salomonova Knjiga mudrosti imala je vrlo važno mjesto u obrazovnom procesu prvih kršćana.⁵⁵

Da vidimo izbliza što je Grgur iz Nise zapisao na tu temu. Prema njemu, kada je Makrina završila svoje djetinjstvo, brzo je naučila sav sadržaj koji je bio nuđen djeci. Mlada djevojka je bez pogovora uspijevala sa svakim sadržajem koji su joj ponudili njezini roditelji. Majka je bila gorljiva u odgajanju svoje kćeri ali ne u onom svjetovnom široko zapasanom obrazovanju (*enkiklios paideusis*) u čemu su poučavana druga djeca u njihovoj ranoj dobi. Ona je govorila kako je sramotno i posve neprimjereno da ženske porazne strasti što su ih ostavljali pjesnici kroz svoja nadahnuća i svoje teme ili nepristojnosti komedija, užasna događanja u Troji, treba nuditi nježnoj, plahoj naravi te je tako oskvrnuti životima žena koji su krajnje nedolični. Nasuprot tome, sve pouke iz Biblije, Bogom nadahnute, što ih djeca u svojim ranim godinama lako usvajaju – treba biti dječji program pouke, posebno Salomonova Knjiga mudrosti i još više sve one pouke koje uvode u moralno uzoran život. Kad je u pitanju Makrina, nije postojao nijedan psalam koji ona nije znala, budući da je molila svaki dio psaltira u određenom dijelu dana. Činila je to kada bi ustajala iz kreveta ili kada bi se laćala svojih obveza, odnosno odmarala se od njih, kad bi uzimala hranu i micala se od stola, dok bi odlazila u krevet ili se dizala, ustrajno je molila svoje molitve. Odrastajući s tim i sličnim navikama istodobno je bila neobično vješta u radu s vunom. Takva je bila već u dobi od 12 godina.⁵⁶

Upravo navedeni Grgurov tekst o vjerskom odgoju njegove sestre Makrine svjedoči kakva se i kolika važnost posvećivala svetoj Riječi kao središnjoj preokupaciji ranokršćanskog odgoja i obrazovanja.

5.3. *Sveti Augustin*

Dvojica spomenutih ranokršćanskih pisaca u navedenim radovima gledaju pozitivno na mjesto i ulogu poganske literature u njihovu životu, odnosno, doživljavaju je kao neku vrst propedeutike u kojoj ima puno dobrog

⁵⁵ Usp. Arnaldo MOMIGLIANO, *The life of St. Macrina by Gregory of Nyssa*, u: Arnaldo MOMIGLIANO, *On Pagans Jews, and Christians*, Middletown, CT, 1987., 206–212.

⁵⁶ Usp. Gregory OF NYSSA, *Life of St. Macrina*, 3–4, u: Mark JOYAL – Ian McDOUGALL – John YARDLEY, *Greek and Roman Education: A Sourcebook*, 247–248.

što, uostalom, dodatno potvrđuje sv. Augustin u svojim *Ispovijestima* (1.13–14)⁵⁷, gdje opisuje osobno i pomalo mučno iskustvo studenta grčke i latinske literature, pri čemu svjedoči na koji način je teklo njegovo obrazovanje. Najprije je išao *litteratoru* (*grammatistés*), a potom ga je preuzeo *grammaticus*, nakon kojega je nastupio retor kod kojega je vježbao retoriku, a čije je zvanje slovalo kao najbolje plaćeno među učiteljima. Pritom Augustin govori i o svojim osjećajima i doživljajima toga i takvoga školovanja.⁵⁸ Evo njegova svjedočanstva koje se otvara određenom averzijom prema grčkom jeziku: (13) »A što je bio uzrok da sam mrzio grčki jezik, kojim su me kao malena dječaka napajali, ni danas mi nije sasvim jasno. Latinski sam volio jako, ali ne onaj što ga poučavaju prvi učitelji, nego onaj što ga poučavaju takozvani 'gramatičari'. Jer one prve pouke, gdje se uči čitati, pisati i računati, bile su mi jednako teške i mučne kao sve pouke iz grčkog. Pa odakle ta odvratnost ako ne od grijeha i taštine života? Po njemu sam bio tijelo i dašak što prolazi i ne vraća se više (Ps 78,39). Dakako, one prve pouke bijahu bolje, zato što su bile sigurnije. One su me osposobile da mogu i čitati ako nađem što napisano, i pisati sam ako što hoću. Bile su to pouke bolje nego one kad su me tjeroali da pamtim lutanja nekog Eneje a zaboravljam svoja lutanja i zablude, i da oplakujem mrtvu Didonu, koja se ubila zbog ljubavi, a sebe samoga da podnosim što suhих očiju, najveći jadnik, dok radi tih stvari umirem daleko od tebe, Bože, živote moj! [...] (14) A zašto sam onda mrzio grčku književnost, koja također pjeva takve stvari? Jer i Homer je vješt u tkanju takvih pričica i vrlo je ugodan u izmišljanjima, a ipak mi je kao dječaku bio gorak. Pretpostavljam da je i grčkim dječacima isto tako s Vergilijem, kad ih tjeraju da ga uče kao što su mene tjeroali da učim Homera. Teško je bilo od početka naučiti tuđi jezik i ta mi je teškoća žučju prelijevala sve miline grčkih bajoslovnih priča. Nisam, naime, poznavao nijedne od onih riječi pa su me strogim prijetnjama i kaznama žestoko nagonili da ih naučim. Ni latinskih riječi nekoć kao malo djetete nisam poznavao, a ipak sam ih naučio samo pažljivo slušajući, bez ikakva straha i mučenja, dapače uz ljupke poticaje mojih dojljila, uz šale onih koji su se sa mnom smijali i uz veselje onih koji su se sa mnom igrali. Naučio sam ih bez pritiska i prijetnje kaznom, jer me je tjeroalo moje srce da izrazim njegove misli, a toga ne bi bilo da nisam neke riječi naučio izvan pouke, iz razgovora ljudi oko mene, kojima sam i ja govorio što god sam osjećao. Iz toga je dosta

⁵⁷ Aurelije AUGUSTIN, *Ispovijesti*, Zagreb, 1987, 19–22.

⁵⁸ Kad je riječ o Augustinovu viđenju kršćanskog odgoja, svakako bi bilo vrijedno spomenuti i njegovo djelo *De catechizandis rudibus*. Izostavit ćemo to ovdje jer smo o tome drugdje pisali. Usp. Marko PRANJIĆ, *Odgajno-teorijska dvojba ranog kršćanstva*, 322–347.

jasno da veću vrijednost za učenje tih stvari ima slobodna radoznalost nego prisila s prijetnjama.«⁵⁹

Istini za volju, treba kazati da Augustin nije uvijek i u svemu bio posve načisto s tim kako se koristiti poganskom literaturom pri čemu treba reći da je zbog toga ušao u neku vrst sukoba s vlastitom savješću, pogotovo kada je riječ o Vergiliju. Što pak o obrazovanju govori sv. Augustin u svojem djelu *De doctrina christiana* (139 i 144-146)? On kaže: »(139) čini mi se da su te pouke na dobrobit mladih ljudi koji su marni i pametni, koji su bogobožni i traže sretan život. Ne treba riskirati i izlagati se bezbrižno svakoj pouci koja se nudi izvan Kristove Crkve kao da bi to osiguralo sretan život, nego pouke treba razlikovati brižno i s osjećajem. Koju god od njih prepoznate kao ljudsku – one su različite zbog različitih namjera onih koji su ih stvorili i one su obskurne zbog nepouzdanih misli pogrešiva svijeta – takve pouke potpuno odbacite i prezrite, posebno ako su nastale u svezi s demonima, kao što to biva, preko doticaja i slaganja da se koristi nekim skrivenim značenjima. Ne dopusti svojem nastojanju da ima išta s ekstravagantnim ljudskim institucijama, ali ni ne zanemaruju one ljudske ustanove koje su, s obzirom na potrebe ovoga života, nužne za normalno društvo.«

»(144) Ako su slučajno oni koje zovu filozofima, posebno platonisti,⁶⁰ rekli stvari koje su točne i u skladu s našom vjerom, ne samo da to ne bi smjelo potaknuti strah, nego bi također trebali biti željeni zbog naše vlastite koristi kao posjednika koji nemaju pritužbe na njih... (145) sve poganske pouke imaju krive i praznovjerne maštarije i bremenite terete zbog besmislena naprezanja pa mi to sve moramo prezirati i izbjegavati te se trebamo maknuti, Kristom vođeni, iz poganskoga društva. No, uz to one posjeduju sadržaje što pripadaju slobodnom istraživanju i svojstvene su iskustvu istine i nekim vrlo korisnim moralnim poukama. Određeni broj istina otkriven je u njihovim spisima koje se odnose na štovanje samoga Boga. To grumenje što sličići na zlato i srebro koje oni sami nisu izmislili nego su iskopali iz rudnika, tj. iz Božje providnosti koja sve proniče, oni ih samo zaslijepljeno i štetno koriste kako bi služili đavlu. Kad se kršćanin u duhu izdvoji iz njihova jedna društva, treba od njih uzeti ta blaga i koristiti ih s ispravnom namjerom kako bi se naviještalo evanđelje. Njihovu odjeću, tj. ljudske ustanove smještene u ljudsko društvo, bez kojih ne možemo biti u ovom životu – trebamo prihvatiti i čuvati, okrećući ih na kršćansko dobro. (146) Mnogi uzorni vjernici kršćani već su to učinili.«⁶¹

⁵⁹ Aurelije AUGUSTIN, *Ispovijesti*, 19–22.

⁶⁰ Augustin misli posebno na Plotina i njegove »neoplatoniste«.

⁶¹ AUGUSTINE, *On Christian Teaching*, 2,139, 144–146, u: Mark JOYAL – Ian McDOUGALL – John YARDLEY, *Greek and Roman Education: A Sourcebook*, 242–243.

U gore navedenom tekstu iz *De doctrina christiana* sveti Augustin govori o mjestu i ulozi metodičkog pristupa u učenju. On može biti za učenika mučan ili spontan, ovisno o tome kako se učitelji postavljaju prema učenicima, odnosno »gradivu«. Prvi je prikazao kroz svoj bolni odnos prema grčkom jeziku kao i početnim spoznajama iz latinskoga vezano uz prisilu, prijetnju i kaznu što su je prakticirali učitelji dok se to ne bi moglo reći za ono vrijeme kad je, primjerice učio latinski spontano, od svojih dojlja i to kroz šalu i dosjetke, pažljivo slušajući »uz ljupke poticaje« odgajateljice te bez strogog i nadziranog plana i programa, pa će zaključiti da »veću vrijednost za učenje ima slobodna radoznalost nego prisila s prijetnjama«. Upravo takav stav danas mnogi metodičari drže najučinkovitijom postupkom učenja uopće. Što se pak tiče naslijeđenog učevnog sadržaja, Augustin je vrlo oprezan misleći da se ne treba »riskirati i izlagati bezbrižno svakoj pouci koja se nudi izvan Kristove Crkve«, odnoseći se prema tomu krajnje odgovorno. Sve što je prepoznato »kao ljudsko« treba kategorično prezreti i odbaciti kao i institucije koje stoje iza toga, ali ono što je valjano i »u skladu s vjerom« trebalo bi prihvaćati zbog vlastite koristi što su uostalom »mnogi uzorni vjernici kršćani već i učinili«⁶².

5.4. Papa Grgur Veliki

Papa Grgur Veliki ostaje manje-više na toj istoj crti i pri tom stavu. Što pak on konkretno veli? U svojem komentaru Prve knjige Kraljeva (5,30) kaže: »Iako stoje preporuke da se treba suzdržavati od svjetovnih knjiga jer ne koriste izravno svetima u njihovoj duhovnoj borbi, no ako je to vezano uz istraživanje Svetoga pisma, ljudi će doseći dublje poznavanje samoga Pisma. Zato treba njegovati slobodna umijeća kako bismo uz njihovu pomoć postigli temeljitije poznavanje Božje Riječi. Pa ipak, zli duhovi protjeruju želje kako bi se učilo iz srca i to s namjerom da, bivajući lišeni svjetovne spoznaje, budu onesposobljeni postići uzvišenije visine duhovne spoznaje. Đavli dobro znaju da prihvaćanjem svjetovne literature mi osnažujemo sveto znanje [...] Jesmo li nepoučeni u svjetovnom, bit ćemo nesposobni prodrijeti u dubinu svete Riječi.«⁶³

I papa Grgur Veliki bio je dakle sučeljen s dvojabama ranoga kršćanstva što i kako s obrazovnim naslijeđem misleći treba držati po strani ono što ne »koristi svetima«. No, ako to omogućava dublje poznavanje Svetoga pisma, on-

⁶² Isto.

⁶³ Gregory THE GREAT, Commentary on the First Book of Kings, 5,30, u: Mark JOYAL – Ian McDOUGALL – John YARDLEY, *Greek and Roman Education: A Sourcebook*, 243–244.

da je dobro došlo. Slobodna umijeća prema njemu svakako omogućavaju »temeljitije poznavanje Božje riječi«, a lišavanje toga može biti đavolska varka pa prema Grguru nepoučeni u svjetovnom neće biti sposobni prodrijeti u dubinu »svete Riječi«.

6. Pedagoške mjere

Premda »pedagoške mjere« u ovome kontekstu ne bi bile tako važna pedagoška tema, budući da su dobar primjer za pokazivanje kršćanske novosti i na tom području, u smislu primata ljubavi i praštanja nad prijetnjom i kaznom, osvrnut ćemo se nakratko na to i pokazati da je kršćanstvo u skladu sa svojim naučavanjem tu načinilo razvidan iskorak. Koje i kakvo su mjesto, dakle, imale »pedagoške mjere«, odnosno kažnjavanje u ranokršćanskom odgoju? Već smo prije naveli Augustinov tekst o načinima kažnjavanja kojima je i on bio izložen kao mladi đak.⁶⁴ Sveti Ivan Zlatousti (350. – 407.) pak inzistira da se tjelesne kazne zamijeni isključivo prijetnjama uključujući i bojazan do koje se može doći kroz pojedine biblijske priče.⁶⁵ Tako on kaže u *De inani gloria et de educandis a parentibus liberis* (30,39)⁶⁶ da se ne treba stalno koristiti šibom i pustiti vlastitom djetetu da živi naviknuto na takvu vrst discipline. Ako jednom ono shvati da je stalno izloženo kažnjavanju, naučit će to prezirati i jednom, kada se naviknulo, bit će toga svjesno kad god ga roditelji i učitelji budu učili nečemu. Stoga, kaže Zlatousti, »pogledaj kako je dijete prestravljeno batinaњem iako batine nije nikada primilo. Neka nad njim, veli on, zvizne šiba i neka ga prepadne ali nemoj dopustiti da ga udari. Dok bdiješ nad tim da tvoje prijetnje ne budu ispunjene, svakako ne smiješ dopustiti da učenik misli kako se prijetnja ne može i provesti, jer prijetnja koristi samo ako se zna da je se može i primijeniti. Kad je prekršitelj jednom naučio načela po kojima radite, osjećat će strah prema njima. Tako, iako tvoje dijete ne treba biti kažnjavano, moraš znati da to ono očekuje pa tako neće nestajati ni njegova bojazan.«⁶⁷ Zacijelo bi takvu pedagošku mjeru teško potpisao suvremeni odgajatelj, no, s obzirom na okrutnost kažnjavanja koja je vrijedila kod Spartanaca ali i Rimljana, velik je iskorak već samim tim što je kažnjavanje zamijenjenom realnom prijetnjom

⁶⁴ Usp. Aurelije AUGUSTIN, *Ispovijesti*, 17–19.

⁶⁵ Usp. John KELLY, *Golden Mouth: The Story of John Chrysostom – Ascetic, Preacher, Bishop*, Ithaca, NY, 1995., 51–54, 85–87.

⁶⁶ John CHRYSOSTOM, On Vainglory, 30,39, u: Mark JOYAL – Ian McDOUGALL – John YARDLEY, *Greek and Roman Education: A Sourcebook*, 248.

⁶⁷ *Isto*.

da bi se ono uistinu moglo dogoditi ako se odgajanik ne podvrgne zahtjevu ili očekivanju odgajatelja.

U svojem daljnjem elaboriranju tog problema ali s »kršćanskog stajališta«, Zlatousti navodi sljedeći citat koji nastavlja logiku njegova promišljanja o novom načinu kažnjavanja. Na žalost pritom nam nije ostavio izvor citata koji glasi: »Bog je Abela primio pravo u raj ali je njegov brat, njegov ubojica, nastao živjeti godinama sred užasne patnje i sa strahom i strepnjom kao svojom stalnom pratnjom. Podnosio je bezbrojne muke i dnevno je bio kažnjavan.«⁶⁸ Pritom Zlatousti daje i uputu kako govoriti o prijetnji a da ona bude sasvim jasno i nedvosmisleno istaknuta. Treba pričati djetetu o Abelovoj kazni i ne reći mu pojednostavljeno: »Čuo je od Boga da će živjeti jecajući i dršćući na zemlji.« Malo dijete neće razumjeti što to znači. Umjesto toga treba mu kazati: »Ti dršćeš kad staneš pred svoga učitelja i muči te tjeskoba kadgod pomisliš na nešto što bi moglo završiti kaznom. Svaki trenutak Kajinova života je sličio na to nakon što je uvrijedio Boga.«⁶⁹ Što reći na ovo u svjetlu izvorne evanđeoske poruke? Istini za volju, slične prijetnje uglavnom odudaraju od Isusovih poruka koje Oca nebeskoga više predstavljaju kao milosnog, onoga koji prašta, koji zaboravlja nanesene uvrede, koji se raduje povratku zalutalog sina. Iz te svijesti i uvjerenja Isus ga ne naziva ocem, nego »tatom« što je razvidno iz molitve koju je posredovao svojim učenicima, a gdje se on nebeskom ocu obraća s »abba«, što na aramejskom znači tata. Već se iz toga može zaključiti da je Isus više vjerovao dobroti i ljubavi nego prijetnji i kazni, što je uostalom i u skladu s onom narodnom: kap meda može privući puno više pčela nego bačva octa.

Zaključak

Povijesno i sadržajno kontekstualizirajući svoje istraživanje kroz ideje u uvodu te Auzonijev sustav obrazovanja, odnosno edikt cara Julijana, autor ukratko ukazuje na zatečeno odgojno-obrazovno stanje kasne antike, vrijeme povijesnog nastanka novoga religijskog pokreta, naime kršćanskoga. Iščitavajući potom reprezentativne izvore kao i suvremeniju literaturu koja se poziva na njih, a u vezi prvih pokušaja kršćanstva vezano za obrazovanje svojih sljedbenika, u prilogu se detektira i analizira srž problema toga nastojanja, naime vrlo raširen ranokršćanski stav da ništa što je dotad bilo vrijedno i valjano ne treba biti odbačeno. S druge strane, u isto vrijeme se u prilogu ukazuje i na pojedine

---

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ Isto.

kršćanske inicijative koje su išle u smjeru strukturiranja novoga obrazovnog procesa koji se nije zadovoljavao tek pukim kopiranjem naslijeđenoga, nego se u to ugrađivalo i ono što je nova religijska sljedba donijela sa sobom kako s obzirom na odgojno-obrazovni sadržaj tako i s obzirom na tretiranja odgajnika u obrazovnom procesu, posebno apostrofirajući kršćanski stav prema »pedagoškim mjerama«, odnosno viđenje odgajatelja koji su ispred zajednice bili zaduženi za obrazovnu djelatnost. Tomu je u prilogu poslužilo nešto šire elaboriranje pojedinih odgojno-obrazovnih ideja Bazilija Velikog, Grgura Nisenskog, Aurelija Augustina kao i pape Grgura Velikog, koji su uglavnom podržavali da se ne treba olako rješavati naslijeđa ali niti se odnositi prema njemu nekritički. Vezano za druge ranokršćanske autore sa sličnim sadržajnim senzibilitetom, autor je, kako ne bi ponavljao već jednom načinjeno, u tekstu upućivao na svoje prethodno objavljene radove.

Sažimajući izneseno, može se kazati da službeni stav prema obrazovanju koncem rimskog imperija kada nastaje i obrazovno se profilira kršćanstvo, istodobno reflektira dvije činjenice. Prvo, bilo je vrlo važno stalno poticati obrazovanje na svim razinama, a drugo spasiti kršćansku poziciju u svijetu u kojem je još uvijek bitnu ulogu igrala dotad dominantna kultura koju su kršćani smatrali poganskom. Posebno su se lomila koplja na višoj obrazovnoj razini i to oko retoričkih umijeća koja su sve više zaokupljala misli ne samo pogana nego i kršćana i to sve do konca antike,⁷⁰ što je razvidno iz visine honorara učitelja retorike, samog mjesta i uloge u društvu retora ili sofista, odnosno njihove funkcije učitelja i odgajatelja. Natjecanje između njih i za njih je bilo intenzivno pa su i studenti imali veliku mogućnost izbora tako da je i pristanak uz pojedinog učitelja na momente bio poprilično vatreno branjen ili napadan.⁷¹ U tom kontekstu, specifičnost rimskog visokog obrazovanja – deklamiranje nije prestajalo biti važnim dijelom retoričkih vježbi pa i samih kršćana sve tamo do konca VI. stoljeća.⁷² Kri-

⁷⁰ To je vrlo razvidno kod Libanija (*Oratio prima*, 16–1724–25). Libanije (grč. Λιβάνιος), oko 314. – 392. ili 393., bio je grčki učitelj sofističke retorike. On je i u vrijeme kršćanske hegemonije u kasnom Rimskom Carstvu nastavio njegovati helensku religijsku tradiciju. Usp. Mark JOYAL – Ian McDOUGALL – John YARDLEY, *Greek and Roman Education: A Sourcebook*, 256–257.

⁷¹ O tome imamo svjedočanstvo kod Eunapija (*Vitae philosophorum*, 485, 487). Eunapije (grč. Εὐνάπιος) je bio grčki sofist i povjesničar u IV. stoljeću poslije Krista. Njegovo glavno djelo naslovljeno je na grčkom i zove se Βίοι Φιλοσόφων καὶ Σοφιστῶν. Usp. Mark JOYAL – Ian McDOUGALL – John YARDLEY, *Greek and Roman Education: A Sourcebook*, 258–259.

⁷² Tako kod Sinesija (*De Insomniis*, 20). Sinesije (grč. Συνέσιος), oko 373. – oko 414., bio je ptolemidski biskup. Usp. Mark JOYAL – Ian McDOUGALL – John YARDLEY, *Greek and Roman Education: A Sourcebook*, 260.

tike pojedinih nedostataka toj i takvoj praksi nije manjkalo od samog početka I. stoljeća poslije Krista.⁷³

Studiranje i poučavanje filozofije i kod samih je kršćana uživalo isto tako popriličan ugled sve do u razdoblje poslije II. stoljeća poslije Krista. Naročito su Platonovi spisi pobuđivali zanimanje i privlačili ljude od imena i ugleda pa se naveliko hodočastilo u Atenu i Aleksandriju,⁷⁴ koje su tada sloville kao najprestižnija središta filozofskog izučavanja. Premda su se kršćani mogli postovjetiti s velikim dijelom Platonovih filozofskih promišljanja, za njih su međutim, kao uostalom i za neke pogane, postojala neka mjesta s kojima su se mogli teže nositi. Poseban raskorak između naslijeđenog i novog evidentan je iz edikta što ga je izdao car Justinijan, u kojem se kritički i rezolutno odnosi prema kršćanskim učiteljima koji su negirali pojedine ideje rimske religijske tradicije. Premda je to za neke izgledalo kao prijetnja, budući da je potjecalo od samoga cara, povijest je pokazala da je to istodobno bio i važan povod da antički kršćanski mislioci od imena i ugleda iniciraju promišljanja o vlastitu odgojno-obrazovnom sustavu kako sa stajališta ideja tako i tretiranja odgajnika.

Summary

SOME DETERMINANTS OF ANTIQUE AND EARLY CHRISTIAN EDUCATION

Marko PRANJIC

Centre for Croatian Studies, University of Zagreb
Borongajska cesta 83d, HR – 10 000 Zagreb
mpranjic@hrstud.hr

Early Christian education has not become still a subject of interest among Croatian pedagogues. Hence, this contribution aims at being an incentive not to disregard and bypass what is a part of the European civilised circle that has its roots in antique Greek-Roman and early Christian reflection on education. These roots are also reflected in some educational contents of cultures within that circle. Since this area of

⁷³ Nešto od toga nalazimo kod Tacita (*Dialogus de oratoribus*, 35), Juvenala (*Saturae*, 7.150–167) i Petronija (*Satyrica*, 1–2) Usp. Mark JOYAL – Ian McDOUGALL – John YARDLEY, *Greek and Roman Education: A Sourcebook*, 221–223, 228.

⁷⁴ Aleksandrija je bila i mjesto gdje je uostalom nastalo prvo prestižno kršćansko visoko učilište koje je postalo rasadnikom kršćanske teološke elite, a pod vodstvom slavnih učitelja Klementa Aleksandrijskoga i Origena. Usp. Marko PRANJIC, *Ranokršćansko školstvo za odrasle*, 524–527.

research is very broad and cannot be treated properly in an article, the author tried to reduce its scope as much as possible by summarising central antique educational ideas and practices in the introduction and by mentioning the main »textbooks«. After that, the author treats the significant example of this activity, i.e. the example of Ausonius, and the first disapproval in terms of the Christian attitude towards what has been inherited. As the object of Christian disapproval, the author mentions Julian's edict that was a cause of threat and of creating distinctive Christian educational contents and practice on the basis of ideas from works of St. Basil, St. Gregory of Nassianus, St. Augustine, and pope St. Gregory the Great. The author does not treat all important authors here, since he wrote about them in some previous publications. Towards the end, the author writes about the relation towards »pedagogical measures« in the early Christianity. From all of this one can read continuity and discontinuity related to this significant social and cultural activity within individual historical periods and for each individual nation. The author utilised the methodical procedure of detecting key ideas in representative sources and comparing the inherited with the new, while pointing out specificity of one and the other, as well as shifts that have occurred.

Keywords: *antique Greek-Roman and early Christian education, Ausonius, Julianus, Basilus, Augustine, pope Gregory the Great.*